

І. Смірнова

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
аспір. кафедри теорії та філософії права

ІДЕЯ “ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ”: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ КОНЦЕПТ

© Смірнова І., 2016

Висвітлено суть дефініції “індивідуальність” як складної багатопланової та багаторівневої структури, зміст якої залежить не лише від багатства природних її передумов, а й від глибини та широти її входження у механізм суспільних відносин, а також від ступеня соціально активної діяльності, що відображає суб’єктну міру особистості. Осмислено визначальні ідеї “індивідуальності” у філософсько-правовому вимірі, запропоновано методологічний концепт щодо означеної проблематики.

Ключові слова: людина, індивід, особистість, індивідуальність, буття, життя, діяльність, активність.

И. Смирнова

ИДЕЯ “ИНДИВИДУАЛЬНОСТИ”: ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОЙ КОНЦЕПТ

В статье отражена суть дефиниции “индивидуальность” как сложной многоплановой и многоуровневой структуры, содержание которой зависит не только от богатства природных ее предпосылок, но и от глубины и широты ее входения в механизм общественных отношений, а также от степени социально активной деятельности, отражающий субъектную меру личности. Осмыслено определяющие идеи “индивидуальности” в философско-правовом измерении, предложено методологический концепт по обозначенной проблематике.

Ключевые слова: человек, индивид, личность, индивидуальность, бытие, жизнь, деятельность, активность.

I. Smirnova

THE IDEA OF “INDIVIDUALITY”: PHILOSOPHICAL AND LEGAL CONCEPT

In the article the essence of the definition of “identity” as a complex multi-faceted and multi-level structure, the meaning of which depends not only on the wealth of natural its premises, but also the depth and breadth of its entry into the mechanism of public relations, as well as the degree of social activity, reflecting sub of the object as individual. The researcher examined the defining idea of “individuality” in the philosophical and legal terms, the proposed methodological concept on the designated problems.

Key words: person, individual, personality, individuality, life, work, activity.

Постановка проблеми. В сучасній соціальній філософії дефініція “індивідуальність” набула пріоритетного значення. Вона стала визначальним елементом у процесі аналізу життєдіяльності

людського індивіда, особистості. І це не випадково, адже жодна суспільно-історична модель соціуму не може функціонувати без врахування індивідуальних потреб, інтересів, потенціалу кожної людини зокрема. А відтак у будь-якому суспільстві створюється певний тип об'єктивних умов для індивідуального саморозвитку, самореалізації особистості загалом.

Аналіз дослідження проблеми. Зазначимо, що проблема ідеї “індивідуальності”, а також теоретичні її обґрунтування привертали у різний час значний науковий інтерес і зарубіжних, і вітчизняних вчених, зокрема таких як: Є. Ануфрієв, С. Батенін, І. Бекешкіна, І. Ватін, Л. Буєва, І. Ведін, С. Гольдентріхт, О. Волченко, Є. Железов, А. Здравомислов, Г. Квасов, Р. Карпінська, В. Кемеров, О. Крутова, О. Мисливченко, В. Москаленко, С. Ковальов, Х. Сабіров, Г. Смирнов, А. Хлоп'єв, В. Шановський, М. Цибра, В. Шинкарук та інші.

Метою статті – розкрити суть дефініції “індивідуальність” у філософсько-правовій парадигмі.

Виклад основного матеріалу. Ідея осмислення концепту “індивідуальність” у соціальній філософії дуже давня. Її початки сягають ще еллінської епохи. Перші теоретичні обґрунтування поняття індивідуальності простежуються в атомістичній теорії Демокріта. Надавши атомам тільки їм притаманні особливі властивості (вага, форма тощо) і визнавши їх найменшими структурними утвореннями світу, давньогрецький філософ вважав людські індивіди такими атомами, існування яких творить суспільне буття. Кожному індивіду, “суспільному атому” за Демокритом, властива форма і вага. То ж і доля людини своєрідна, неповторна. До речі, слово “індивідуальність” походить від латинського “individuum” (окреме), яке співвідноситься з грецьким поняттям atomos (неподільний, цілісний).

Тепер усякий науковий аналіз поняття індивідуальності в сучасній літературі корелюється з поняттям особистості. Однак спосіб взаємозв'язку цих явищ (особистості та індивідуальності) обґрунтовують по-різному. Для першого підходу характерно те, що індивідуальність здебільшого розглядається як своєрідний, неповторний вияв особистості людини на одиничному рівні. Такий погляд на природу індивідуальності особливо характерний для початкових стадій теоретичних узагальнень у цій галузі [1]. За енциклопедичним тлумаченням індивідуальність визначається як неповторна своєрідність людини [2, с. 212]. Чимало науковців сутність індивідуальності пов'язують з діяльною природою особистості. У таку випадку серед найважливіших характерних ознак індивідуальності розглядають соціальну активність, самодіяльність особистості, її творче начало. І. І. Резвицький, підкреслюючи, що індивідуальність існує не поряд з особистістю, а як одна з її властивостей, дає таке визначення: “Індивідуальність – це інтегральне поняття, яке виражає особливу форму буття індивідів, у межах якої вони володіють внутрішньою діяльністю та відносною самостійністю, що дає їм можливість активно (творчо) і своєрідним способом проявляти себе в навколишньому світі на основі розкриття своїх задатків і здібностей і відповідно до суспільних потреб” [3, с. 33–38]. Дехто з учених обстоює позицію, за якою моральні устої життя людини розглядаються як кістяк її індивідуальності, прояв у ній найвищих соціальних потреб та відносин [4, с. 94]. Врешті, доволі поширена у наукових колах концепція індивідуальності як особистісної ідентичності, самосвідомості, й загальноновизнаним авторитетом вважається німецький соціальний філософ Ю. Хабермас, який стверджує, що тільки та особистість, яка знає, що вона є і чим бажає бути ... може володіти поняттям індивідуальності ... [5, с. 38].

Важливо підкреслити, що за суттю людська індивідуальність пов'язана з особистістю індивіда. Однак, на наш погляд, цей зв'язок не локальний, бо індивідуальність важко, практично неможливо уявити без аналізу сутності самої особистості. Але взаємозв'язок цих двох сутностей людського індивіда не односторонній, а двосторонній, адже де нема особистості, там нема її індивідуальності. І навпаки, наявність хоч деяких проявів індивідуальності свідчить про певний особистісний рівень розвитку конкретної людини. Отже, науковий аналіз категорії індивідуальності, а саме про це йдеться тепер, має починатися з дослідження сутності особистості.

Такий аналіз об'єктивно повинен передбачати певну логічну послідовність осмислення цих понять, що від з'ясування сутності особистості має привести до усвідомлення сутності індивідуальності.

Що являє собою особистість? Який обсяг цього поняття? Чим характеризується внутрішній зміст особистості та які чинники на нього впливають? Ці та чимало інших питань закономірно постають у процесі аналізу явища, що його називають індивідуальністю особистості. І хоча про поняття особистості філософи ведуть мову порівняно недавно [6, с. 43], проте вона стала предметом наукового пошуку досить багатьох публікацій. Безумовно, кожне із запропонованих визначень сутності особистості варте уваги, однак будь-який варіант передбачає органічну його включеність в соціокультурний, історичний, етнічний та інші контексти. Концепт особистість – не плід новоєвропейської культури [7, с. 237]. Як така, вона віддзеркалює певні суспільні відносини, є їх візитною карткою, а тому зміст особистості й межі цього поняття – це відображення тієї сукупності суспільних відносин, що характеризують конкретний час, культуру, економічні, політичні, духовні реалії.

Утім, сукупність всіх суспільних відносин є сутністю особистості тільки в ідеалі, в можливості. Вона демонструє те, чим могла б стати особистість потенційно за певних умов суспільного розвитку. “Якщо ж ми хочемо пізнати, як дана сутність реалізується в конкретній особистості, – зазначають В. І. Шинкарук і О. І. Яценко, – ми повинні від констатації об'єктивно існуючих відносин перейти до виявлення конкретних, дійсних зв'язків і відносин даної конкретної особистості, визначення її об'єктивного місця в системі даних відносин і її суб'єктивної позиції в них” [8, с. 92]. У реальній дійсності внаслідок об'єктивних і суб'єктивних умов (складна структура суспільних відносин, обмеженість функцій індивіда, зумовлена його місцем в суспільному організмі, якість соціальної зрілості особистості тощо) індивід не може інтеріоризувати всю сукупність суспільних стосунків. “Обмеження людської діяльності рамками професії разом з відмовою від ... багатогранної людини ... є у сучасному світі обов'язковою передумовою всякої продуктивної діяльності...”, – коротко зазначав М. Вебер [9, с. 180]. З цього приводу К. Маркс був менш категоричним, але думка його майже подібна до попередньої. “Без обмеження сфери діяльності не можна в жодній галузі здійснити нічого значного”, – писав він [10, с. 378].

Отже, індивід освоює лише частину родової сутності людини. Тому сутність особистості не може реально відображати сукупність усіх відносин суспільства як сутність людини. Вона є своєрідним ансамблем тільки певних відносин, які особистість у процесі життєдіяльності зробила надбанням власного “Я”. Це означає, що особистість є окремим одиничним втіленням і відображенням родової сутності людини, персоніфікацією суспільності. Вона є мірою соціального в людині, відображенням характеру та рівня розвитку суспільних відносин. Особистість – своєрідний зліпок з тих суспільних стосунків, у системі яких проходить її життєдіяльність.

Враховуючи ці положення, можемо вказати на першооснову суперечливості особистості, яка відображає через свою структуру складність і суперечливість суспільних відносин, в яких задіяна людина. Йдеться про прагнення особистості освоїти якнайширше поле соціальних зв'язків, обмежене, однак, її місцем у системі суспільних відносин.

Уявлення про особистість як міру соціального, як дзеркало тієї гами суспільних зв'язків, до яких долучена людина, все ж недостатнє. Особистість – активно творча, діяльна істота. Тому поряд з фактом детермінованості особистості суспільними відносинами потрібно враховувати й іншу, не менш, а мабуть, і важливішу її сторону – соціальну активність. “Особистість – діяч за визначенням. Це глибоко індивідуалізований тип рефлексії людини, яка безпосередньо – без санкції Норми і Абсолюта... відповідає перед історією” [9, с. 239]. Володіючи особливою, індивідуально і соціально сформованою якістю суб'єктивності, особистість критично, творчо ставиться до свого природного і соціального змісту, активно переробляє його відповідно до власних переконань, системи цінностей тощо. Для неї немає раз і назавжди усталених стереотипів поведінки, навіть в тому випадку, якщо вони вироблені традицією, суспільними інституціями. Особистість – творець, що сам себе конструює. Це – самодостатнє явище, яке власну життєдіяльність будує відповідно до себе самої.

Таке розуміння сутності особистості орієнтує не тільки і не стільки на фіксацію в ній статичного, засвоєного рівня суспільних відносин, соціуму, що, безумовно, є важливим, але й виявляє динаміку особистісного буття людини. У цьому випадку сутність особистості розглядається як процес постійного активного освоєння – перетворення суспільного світу. А це іманентно передбачає безперервне становлення, розвиток і реалізацію суспільних сил людини через активний вплив на дійсність. Тож соціальна активність, є однією з найважливіших сутнісних характеристик особистості. Цей висновок важливий, оскільки характеризує не тільки факт присутності становлення особистості, але й її ступінь, насиченість, критерій. Отже, особистість – діалектична єдність суб'єктно-об'єктних відносин. Як міра відображення суспільних відносин, міра соціального в індивідові, вона є об'єктом її впливу на індивіда. Як ініціативна, творчо активна істота, особистість постає суб'єктом цих відносин. Тому діалектична взаємодія цих сторін закладає другу основу суперечливості не тільки сутності особистості, але й її конкретної життєдіяльності.

Співвідношення соціального і біологічного в особистості – важливий аспект наукового аналізу її змісту. Необхідно зважати на те, що людина наділена всіма атрибутами людського, насамперед тілесністю. Співвідношення біологічного і соціального в структурі людини досі залишається предметом жвавих дискусій. Недолік, який впливає на її результативність, – у відсутності контексту, врахування того, що людина не може бути зрозумілою поза зв'язком з проблемою взаємодії природи і суспільства в глобальному масштабі [11, с. 185].

Очевидно, навколишня і втілена в людині природа – чи то в стані розквіту, чи зубожіння – тісно взаємопов'язані. Зачіпаючи обидва рівні, сучасний розвиток породжує екологічні суперечності й глобального плану, і в межах мікрокосмосу, в індивідуальному житті. Але ж у філософії, в інших гуманітарних науках, у громадській думці приділяється набагато менше уваги проблемам другого ряду! Виняток – хіба що медичний аспект. Проте ці проблеми навіть не завжди усвідомлюються, якщо вирішуються, то надто часто в суто технічному дусі. До природи людини багато хто продовжує ставитися так само, як до зовнішньої природи кілька десятків років тому, коли йшлося, переважно, про її “підкорення”. І навіть більше, у філософії, у суспільній свідомості існує доволі сильна тенденція заперечення в людині природи взагалі, пропонується вважати, що її єдина “природа” – суспільство (історія) [12, с. 347–356].

Щоб змінювати, вдосконалювати людину, зовсім не обов'язково заперечувати її природність. Як у природі загалом нема чогось самого по собі корисного чи шкідливого, так і природу людини не можна вважати ні доброю, ні злою. Вона – джерело вольових імпульсів, потреб, що спонукають до дії, але характер дії залежить від ступеня розвитку суспільства, його історичного етапу. Темпераментний, схильний ризикувати індивід за одних умов може стати героєм, за інших – авантюристом чи злочинцем. Тому оптимізація соціального та біологічного в індивідові вводиться у контекст формування таких суспільних відносин, коли біологічні передумови індивідуальності людини не тільки не поглинаються соціальним фактором її розвитку, але й набувають максимального власного втілення.

Особистість – складна багаторівнева і багатопланова структура, зміст якої залежить не лише від багатства природних її передумов, але й від широти і глибини її залученості у систему суспільних відносин, а також від ступеня соціально активної діяльності, що відображає суб'єктну міру особистості. Що диференційованішою і складнішою є структура індивідуальної людської життєдіяльності і суспільних відносин, у яких вона здійснюється, то активніше і повніше освоює індивід багатоманіття досягнутої суспільством культури, то багатшим він є як особистість, то складніша і різнобарвніша його особистісна структура. Тож остання виступає діалектичною єдністю інтер- та інтраіндивідуальних зв'язків особистості, які забезпечують виникнення та розвиток її сутнісних сил.

Аналітичний розгляд сутнісних сил людини здійснено у низці цікавих праць, де вони характеризуються як суспільний зв'язок людей. Претендуючи на статус внутрішньої сутності, ці сили є діяльним проявом сутності суб'єкта. Тому в конкретній життєдіяльності сутнісні сили особистості виявляють себе як її індивідуальні якості. Отже, система сутнісних сил особистості є ядром її структури, фіксуючись як діяльне відображення сутності особистості. Хоч кожна сила

характеризується своєрідністю, сутністю, яка розкривається у процесі діяльності, і залежним від неї способом її опредметнення, її предметно-дійсного, живого буття [13, с. 121], це не повинно, однак, відволікати дослідника від факту єдності і цілісності всіх сутнісних сил як системи. Саме цілісна система цих сил, яка перебуває у безперервному розвитку внаслідок своєї внутрішньої суперечливості, характеризує особистість як діяльну істоту. Системоутворювальною ознакою такої цілісності виступає її спрямованість.

Спрямованість особистості – якісна визначеність сутнісних сил, інтегральна властивість всієї структури особистості. Це соціально задана та індивідуально зумовлена вибірковість видів та форм соціальної діяльності особистості, яка визначає мету та характер присвоєння нею суспільних відносин. Як результат розвитку сутнісних сил індивіда, характеру їх взаємодії, спрямованість особистості багато в чому детермінує виховання і самовиховання в людини тих чи інших соціальних якостей. Виражаючись у ціннісних орієнтаціях, світовідношенні, вона накладає відбиток на весь життєвий шлях особистості, визначає характер взаємодії її з суспільством, той чи інший варіант вирішення життєвих суперечностей. Як інтегральний показник включеності особистості в життєвий процес, спрямованість визначає всю лінію життя людини, і, отже, відіграє виняткову роль у процесі становлення та реалізації соціальних якостей людини. Як результат не лише впливу соціуму на особистість, але й внутрішньої активності самої особистості, спрямованість відображає індивідуальні особливості й можливості особистості. Ось чому у ній (спрямованості) віддзеркалюються сутність становлення особистості, її характер і потенціал [11, с. 187].

Важливою особливістю спрямованості особистості є також те, що вона виступає інтегратором всієї особистісної структури в єдину систему, виражаючи не тільки змістову характеристику сутнісних сил особистості – її потреб, здібностей, знань, вмінь, навичок, чуттєвих, емоційних, вольових якостей, але й характер їх з'єднання, внутрішньої організації, спосіб інтеграції в єдине ціле. Завдяки цьому спрямованість стає передумовою та рисою цілісності особистості.

Висновки. Важливими властивостями індивідуальності є активність та суверенність внутрішнього світу особистості, вибірковість в її ставленні до природної та суспільної дійсності та усвідомленої реалізації конкретного спрямування у розвитку власних сутнісних сил, здатність бути самостійним суб'єктом власної життєдіяльності. Як індивідуальність, особистість не в силах заховатися за нормативністю і машинальністю будь-яких своїх значущих суспільних дій. Її закличуть до відповіді численні співбесідники... Особистість – соціальне, безперервне індивідне рішення, незакінчуваний вибір.... Він постійно відроджує і розгортає індивідуальність завдяки практичній життєдіяльності. Але не будь-якій, а тій, яка надає особистості життєвого смислу. Тому індивідуальність неможлива без самореалізації особистості та її сенсожиттєвих орієнтирів.

1. Тугаринов В. П. *Личность и общество* / В. П. Тугаринов. – Москва: Мысль, 1965. – 191 с.
2. *Философский энциклопедический словарь*. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 840 с.
3. Резвицкий И. И. *Личность. Индивидуальность. Общество : Проблема индивидуализации и ее социально-философский смысл* / И. И. Резвицкий. – М. : Политиздат, 1984. – 141 с.
4. Титаренко А. И. *Антиидеи. Опыт социально-этического анализа* / А. И. Титаренко. – М. : Политиздат, 1976. – 482 с.
5. Хабермас Ю. *Понятие индивидуальности* / Ю. Хабермас // *Вопросы философии*. – 1989. – № 2. – С. 35–40.
6. Ницше Ф. *Так говорил Заратустра : сочинения* / Ф. Ницше; [в 2 т]. – М., 1989. – Т. 2. – 627 с.
7. Баткин Л. М. *Итальянское Возрождение в поисках индивидуальности* / Л. М. Баткин. – М.: Наука, 1989. – 272 с.
8. Шинкарук В. И. *Гуманизм диалектико-материалистического мировоззрения* / В. И. Шинкарук, А. И. Яценко. – К. : Политиздат Украины, 1984. – 256 с.
9. Вебер М. *Протестантська етика і дух капіталізму* / М. Вебер. – К.: Основи, 1994. – 261 с.
10. Маркс К. *Капитал : сочинения* / К. Маркс, Ф. Энгельс ; [в 30 т.] ; [2-е изд.]. – М. : Госполитиздат, 1961. – Т. 23. – 908 с.
11. Гарасимів Т. З. *Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір: монографія* / Т. З. Гарасимів. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 420 с.
12. Гарасимів Т. З. *Особа в контексті соціального та індивідуального: діалектика взаємодії* / Т. З. Гарасимів //

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ: зб. наук. праць. – Львів : ЛьвДУВС, 2009. – Вип. 3. – С. 347–356. – (Серія юридична). 13. Маркс К. Экономическо-философские рукописи 1844 года : сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс ; [в 50 т.]. – [2-е изд.]. – М., 1954–1981. – Т. 42. – 536 с.

REFERENCES

1. Tugarinov V. P. *Lichnost' i obshchestvo [The individual and society]*. Moscow: Thought, 1965. 191 p.
2. *Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar' [Philosophical Encyclopedic Dictionary]*. Moscow: Soviet Encyclopedia, 1989. 840 p.
3. Rezvitskiy I. I. *Lichnost'. Individual'nost'. Obshchestvo : Problema individualizatsii i ee sotsial'no-filosofskiy smysl [Personality. Individuality. Society: The problem of individualization and its social and philosophical meaning]*. Moscow: Politizdat, 1984. 141 p.
4. Titarenko A. I. *Antiidei. Opyt sotsial'no-eticheskogo analiza [Experience in social and ethical analysis]*. Moscow: Politizdat, 1976. 482 p.
5. Khabermas Yu. *Ponyatie individual'nosti [The concept of individuality]*. *Problems of Philosophy*. 1989. Vol. 2. pp. 35–40.
6. Nitsshe F. *Tak govoril Zarathustra : sochineniya [Thus Spoke Zarathustra: works]*. Moscow, 1989. T. 2. 627 p.
7. Batkin L. M. *Ital'yanskoe Vozrozhdenie v poiskakh individual'nosti [The Italian Renaissance in the search for identity]*. Moscow: Nauka, 1989. 272 p.
8. Shinkaruk V. I. *Gumanizm dialektiko-materialisticheskogo mirovozzreniya [Humanism dialectical materialist worldview]*. Kiev: Ukraine Politizdat, 1984. 256 p.
9. Veber M. *Protestants'ka etika i dukh kapitalizmu [The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism]*. Kyiv: Fundamentals, 1994. 261 p.
10. Marks K. *Kapital: sochineniya [Capital: Works]*. At 30 tons. Moscow: Hospolytyzdat, 1961. T. 23. 908 p.
11. Harasymiv T. Z. *Pryrodni ta sotsial'ni determinanty formuvannya deviantnoyi povedinky lyudyny: filosof's'ko-pravovyy vymir [Natural and social determinants of formation of deviant human behavior, philosophical and legal aspects: monograph]*. Lviv, Lviv State University of Internal Affairs, 2012. 420 p.
12. Harasymiv T. Z. *Osoba v konteksti sotsial'noho ta indyvidual'noho: dialektyka vzayemodiyi [The person on the social and individual: the dialectic interaction]*. *Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Coll. Science. works. A series of legal*. Lviv: LvDUVS, 2009. Vol. 3. pp. 347–356.
13. Marks K. *Ekonomicheskо-filosofskie rukopisi 1844 goda: sochineniya [Economic and Philosophic Manuscripts of 1844: the works]*. In 50 t. Moskva, 1954–1981. T. 42. 536 p.